

Robert Kolasa

Wyższa Szkoła Kadr Menedżerskich w Koninie

ORCID 0009-0000-8728-4074

„Księża patrioci” jako narzędzie służące do walki z Kościołem katolickim oraz legitymizacji komunistycznej władzy na przykładzie województwa poznańskiego 1950–1955 – zarys problemu

‘Patriotic Priests’ as a Tool for Fighting the Catholic Church and Legitimizing Communist Rule in the Poznań Voivodeship Between 1950 and 1955: An Outline of the Problem

STRESZCZENIE: W artykule podjęto próbę przybliżenia działalności ruchu „księży patriotów” na przykładzie województwa poznańskiego w latach 1950–1955. Oficjalnie organizacja ta działała pod szyldem Komisji Księży przy Związku Bojowników o Wolność i Demokrację. W tekście pokazano powstanie struktur organizacyjnych Okręgowej Komisji Księży w Poznaniu oraz ich przemiany w poszczególnych latach funkcjonowania. Choć formalnie była to organizacja kombatancka, to komunistyczna władza poprzez aparat bezpieczeństwa uczyniła z niej narzędzie do walki z Kościołem katolickim. Proreżimowi duchowni byli wykorzystywani także w wielu akcjach mających na celu legitymizację komunistycznej dyktatury – we wszelkiego rodzaju działaniach na rzecz światowego pokoju (np. Apel sztokholmski), integracji Ziem Zachodnich i Północnych oraz udziału w wyborach do Sejmu PRL i rad narodowych. Z powodu braku efektów w walce z hierarchią kościelną oraz niewielkiego wpływu, jaki Komisja Księży wywarła na ogół duchowieństwa, ruch na polecenie władz świeckich latem 1955 r. został wygaszony.

SŁOWA KLUCZOWE: „księża patrioci”, Komisja Księży, ZBoWiD, województwo poznańskie

ABSTRACT: This study seeks to describe the activities of the ‘patriotic priests’ movement in the Poznań Voivodeship in 1950–1955. Officially, this organization operated under the banner of the Societies of Fighters for Freedom and Democracy (*Związek Bojowników o Wolność i Demokrację*, ZBoWiD) Priests’ Commission. The text outlines the establishment of the organizational structures of the District Priests’ Commission in Poznań and their transformations in the successive years of its operation. Although formally a veterans’ organization, the Communist authorities, acting through the security apparatus, turned it into a tool for fighting the Catholic Church. Pro-regime clergy were also used in numerous campaigns aimed at legitimizing the Communist dictatorship – including various activities for world peace (such as the Stockholm Appeal), the integration of the Western and Northern Territories, and participation in elections to the Sejm of the Polish People’s Republic and to national councils. Due to the lack of results in the struggle against the Church hierarchy and the limited influence the Priests’ Commission exerted over the clergy as a whole, the movement was disbanded in the summer of 1955 by order of the secular authorities.

KEYWORDS: ‘Patriotic priests’, Priests’ Commission, Society of Fighters for Freedom and Democracy (*Związek Bojowników o Wolność i Demokrację*, ZBoWiD), Poznań Voivodeship

Wprowadzenie

Celem niniejszego artykułu jest pokazanie na przykładzie województwa poznańskiego, w jaki sposób komunistyczna władza wykorzystywała „księży patriotów” do dezintegracji Kościoła katolickiego oraz do legitymizacji swej działalności politycznej na różnych płaszczyznach, od akcji pacyfistycznych po wybory do rad narodowych.

„Księża patrioci” to nieformalna nazwa grupy polskich duchownych, którzy podjęli współpracę z władzą komunistyczną. Oficjalnie działali pod szyldem Komisji Księży (KK) przy Związku Bojowników o Wolność i Demokrację (ZBoWiD), a ich aktywność przypadła na okres stalinizmu w Polsce. Dla komunistów z Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (PZPR) „księża patrioci” byli jednym z wielu narzędzi służących do walki z Kościołem katolickim oraz

„Księża patrioci” jako narzędzie służące do walki z Kościołem katolickim...

do różnego rodzaju akcji propagandowych związanych z polityką zagraniczną i wewnętrzną – w ten sposób duchowieństwo miało legitymizować komunistyczną dyktaturę.

Początki omawianej struktury sięgają roku 1949 i zjazdu założycielskiego ZBoWiD zwołanego w 10 rocznicę wybuchu II wojny światowej. Komuniści „zjednoczyli” w ten sposób wszystkie organizacje kombatanckie w jedną, im podległą. W zjeździe uczestniczyło 45 księży. Województwo poznańskie reprezentowali ks. Stefan Bączyk, ks. Tadeusz Czerniejewski oraz ks. Leon Leja¹.

Po oficjalnych uroczystościach duchowni weterani spotkali się na prywatnej audiencji z ówczesnym prezydentem Bolesławem Bierutem. Podczas spotkania ze strony ks. Henryka Zalewskiego padła propozycja utworzenia sekcji księży przy ZBoWiD. Idea ta zmaterializowała się 12 stycznia 1950 r., kiedy to Prezydium Zarządu Głównego ZBoWiD powołało do życia Komisję Księży jako odrębną komórkę w ramach związku. 28 lutego 1950 r. ukonstytuował się naczelny organ nowej struktury – Główna Komisja Księży przy ZBoWiD. Wybrano władze tego gremium: ks. kan. Edmundowi Konarskiemu powierzono funkcję przewodniczącego, na stanowisko sekretarza powołano ks. Romana Szemraja, a do zarządu weszli ks. Stanisław Owczarek, ks. Antoni Lempart, ks. Stanisław Skurski oraz ks. Bonifacy Woźny. Kolejnym krokiem było utworzenie okręgowych komisji księży (OKK) w poszczególnych województwach. Należy jednak pamiętać, że całej akcji patronował Urząd Bezpieczeństwa Publicznego (UBP), za wiedzą i zgodą kierownictwa PZPR².

¹ J. Żaryn, „Księża patrioci” – geneza, powstanie formacji duchownych katolickich, „Polska 1944/45–1989. Studia i materiały” 1995, t. 1, s. 138–139; B. Kaliski, Środowisko „księży patriotów” Wielkopolski i Kujaw w latach 1949–1957, „Polska 1944/45–1989. Studia i materiały” 2011, t. 10, s. 155–180; J. Wawrzyniak, ZBoWiD i pamięć drugiej wojny światowej 1949–1969, Warszawa 2009, s. 106, 128–129; J. Hlebowicz, Polityka na ambonie. Środowisko księży „patriotów” w województwie gdańskim w latach 1950–1956, Gdańsk–Warszawa 2024, s. 81; J. Wawrzyniak, Organizacje masowe narzędziem PZPR? Próba interpretacji na przykładzie ZBoWiD [w:] PZPR jako machina władzy, red. D. Stola, K. Persak, Warszawa 2012, s. 230–232; K. Stachewicz, Dzieje ruchu „księży patriotów” w Polsce Ludowej, „Ethos. Kwartalnik Instytutu Jana Pawła II KUL” 1997, nr 1, s. 219; D. Gałaszewska-Chilczuk, Bojownicy czy kombatancki? ZBoWiD w latach 1949–1989 [w:] Nie tylko partia? Organizacje społeczne w Polsce Ludowej 1944–1989. Geneza, funkcjonowanie, znaczenie, red. T. Ruzikowski, Warszawa 2017, s. 77–78; P. Kostrzewski, Udział duchowieństwa diecezji częstochowskiej w tzw. ruchu „księży patriotów” (1949–1955), „Pamięć i Sprawiedliwość” 2022, nr 2 (40), s. 388–390; A. Szot, „Ksiądz patriota” – jeszcze czarny czy już... czerwony? O początkach Okręgowej Komisji Księży przy Związku Bojowników o Wolność i Demokrację w Białymstoku i o przypadku ks. Wiktora Borysiewicza, „Acta Collegii Suprasliensis” 2023, nr 32, s. 279–280.

² J. Żaryn, „Księża patrioci”..., s. 139–140; J. Hlebowicz, Polityka..., s. 82–84; J. Żurek, Ruch „księży patriotów” w województwie katowickim 1949–1956, Warszawa–Katowice 2009, s. 56–70; H. Dominiczak, Organy bezpieczeństwa PRL w walce z Kościołem katolickim 1944–1990 w świetle dokumentów MSW, Warszawa 2000, s. 132–134; J. Żaryn, Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce (1944–1989), Warszawa 2003,

Ideologia ruchu „księży patriotów” sprowadzała się do pracy na rzecz odbudowy ojczyzny, a następnie budowy Polski Ludowej. W ten sposób księża mieli stać się współodpowiedzialni za tworzenie nowej Polski, wolnej od wyzysku, i realizować testament pomordowanych w czasie wojny braci kapłanów. Zdaniem liderów ruchu ustrój socjalistyczny był bliższy katolickiej nauce społecznej niż model kapitalistyczny. Za wzór ideowy „księży patrioci” uważali księży demokratów z okresu oświecenia – Stanisława Staszica, Hugona Kołłątaja, Stanisława Konarskiego, Ignacego Krasickiego, a także działających na rzecz niepodległości w okresie zaborów księży Piotra Ściegiennego i Stanisława Brzóske³.

Kształtowanie się wielkopolskich struktur ruchu „księży patriotów” i ich reorganizacje w latach 1950–1955

W Wielkopolsce za początki kształtowania się lokalnej struktury Komisji Księży możemy uznać zjazd połączeniowy organizacji kombatanckich, który odbył się 11 grudnia 1949 r. w auli Akademii Handlowej w Poznaniu (obecnie Uniwersytet Ekonomiczny) i na którym powołano Zarząd Okręgowy ZBoWiD w województwie poznańskim. Wtedy też doszło do spotkania księży działających wcześniej w Polskim Związku Byłych Więźniów Politycznych Hitlerowskich Więzień i Obozów Koncentracyjnych. Część z nich przeszła przez ciężkie niemieckie więzienie w poznańskim Forcie VII, a następnie obozy koncentracyjne, wielu było kapelanami Wojska Polskiego i działało w konspiracji w trakcie II wojny światowej⁴. I to właśnie księża kombataneci mieli być zaczątkiem nowego ruchu.

22 marca 1950 r. odbyła się wojewódzka konferencja księży. Wzięło w niej udział 21 duchownych, którzy formalnie powołali OKK województwa poznańskiego. Pierwszym przewodniczącym został ks. kan. Edmund Konarski, a sekretarzem ks. dr Leon Leja. Utworzono także prezydium, w skład któ-

s. 105–106; K. Stachewicz, *Dzieje ruchu...*, s. 221; S. Pastuszewski, *Ruch „księży patriotów” w Bydgoszczy i regionie*, „Kronika Bydgoska” 2024, t. 45, s. 159–160.

³ J. Żurek, *Ruch...*, s. 31–33; M. Lubecka, *Komisja księży patriotów 1949–1955 w polskim Kościele na przykładzie dekanatu ostrołęckiego*, „Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego” 2007, nr 21, s. 105–106.

⁴ Archiwum Akt Nowych (dalej AAN), Okręgowa Komisja Księży w Poznaniu (dalej OKK Po), 425/212, Sprawozdania kwartalne, roczne i dwuletnie, Sprawozdanie OKK w Poznaniu za okres 1 I – 31 VII 1950 r.; A. Stpiciżyńska, „Pokojowa” działalność „księży patriotów” na Pomorzu Nadwiślańskim, „Dzieje Najnowsze” 2011, R. 43, nr 4, s. 18–19.

„Księża patrioci” jako narzędzie służące do walki z Kościołem katolickim...

regu poza dwoma wyżej wymienionymi kapłanami weszli ks. płk Saturnin Żebrowski (pełniący również funkcję zastępcy przewodniczącego), ks. Włodzimierz Leitgeber, ks. mjr Mikołaj Puacz, ks. Stefan Bączyk, ks. Józef Sroka, ks. Tadeusz Czerniejewski oraz ks. mjr Maksymilian Goszyc. Struktura OKK w Poznaniu składała się z sekretariatu oraz siedmiu sekcji – organizacyjnej; interwencyjnej; prasowo-wydawniczej; ds. prefektów, interwencji i skarbnika; dokumentowo-prawnej; pokojowej i planowania. Na przewodniczących sekcji wybrano ks. Juliana Malinowskiego, ks. Piotra Sokołowskiego, ks. Leonarda Brochockiego, ks. kan. Edmunda Lewandowskiego i ks. Teodora Bielskiego. Poza tym wytypowano sześciu opiekunów i pełnomocników powiatowych do budowy struktur terenowych. W ten sposób na obszarze województwa poznańskiego utworzono sześć obwodów⁵.

Obwód I (Poznań) obejmował swym działaniem powiaty: Poznań, Szamotuły, Środa, Międzychód i Nowy Tomyśl. Obwód II (Ostrów) obejmował powiaty: Ostrów, Kalisz, Kępno, Krotoszyn i Jarocin. W skład obwodu III (Konin) wchodziły powiaty: Konin, Koło, Turek oraz Września. Obwód V (Piła) tworzyły miasto wydzielone Piła oraz powiaty: Chodzież, Czarneków, Trzcianka. Obwód VI (Leszno) tworzyły powiaty: Leszno, Wolsztyn, Kościan, Śrem, Gostyń oraz Rawicz⁶.

W listopadzie 1951 r. doszło do wyboru nowego Prezydium i Plenum OKK w Poznaniu. Przyczyną tego wydarzenia była śmierć dotychczasowego przewodniczącego ks. Konarskiego. Wybory odbyły się 20 listopada, w ich wyniku nowym przewodniczącym został ks. prał. Piotr Koterski. Wyłoniono także trzech zastępców: ks. Juliana Malinowskiego, ks. Edmunda Lewandowskiego i ks. płk. Saturnina Żebrowskiego, a także sekretarza ks. dr. Leona Leję i jego zastępcę ks. kpt. Konstantyna Święcickiego. Nowym skarbnikiem został ks. mjr Maksymilian Goszyc. Wybrano również członków Prezydium OKK – ks. Piotra Sokołowskiego, ks. Stanisława Nowickiego, ks. pref. Leonarda Brochockiego oraz ks. mjr. Mikołaja Puacza⁷.

⁵ AAN, OKK Po, 425/213, Zebrania, narady, konferencje OKK, Sprawozdanie z konferencji Komisji Księży przy ZBoWiD, odbytej 25 V 1950 r.; AAN, OKK Po, 425/212, Ewidencja władz i członków – stan na 31 XII 1950 r.

⁶ AAN, OKK Po, 425/210, Protokoły zebrań Prezydium OKK w Poznaniu, Protokół Prezydium OKK z 19 XII 1950 r.

⁷ AAN, OKK Po, 425/207, Zjazdy, rezolucje, referaty OKK, Porządek obrad na zjazd okręgowy księży województwa poznańskiego w dniu 20 XI 1951 r., k. 21; AAN, OKK Po, 425/210, Protokół zebrania Prezydium OKK, 6 XII 1951 r.; AAN, Główna Komisja Księży w Warszawie (dalej GKK), 425/3, Wybory do władz OKK, Akcja wyborcza do OKK w 1951 r., k. 5.

W grudniu 1951 r. doszło także do przekształceń struktur terenowych. W miejsce sześciu obwodów powołano dziewięć i wyznaczono ich pełnomocników. I tak obwód I (ks. Saturnin Żebrowski) obejmował powiaty: Poznań, Szamotuły i Międzychód. W skład obwodu II (ks. Mikołaj Puacz) wchodziły powiaty: Kalisz, Kępno i Ostrów. Obwód III (ks. Leon Leja) tworzyły powiaty: Koło, Konin i Turek. Obwód IV (ks. Julian Malinowski) – powiaty: Gniezno, Września i Wągrowiec. Obwód V (ks. Maksymilian Goszyc) – powiaty: Chodzież, Czarneków, Oborniki, Trzcianka. Obwód VI (ks. Leonard Brochocki) – powiaty: Kościan, Leszno, Rawicz. Obwód VII (ks. Konstanty Świącicki) – powiaty: Jarocin, Krotoszyn, Środa. Obwód VIII (ks. Stanisław Nowicki) – powiaty Gostyń i Śrem. Obwód IX (ks. Piotr Sokołowski) – powiaty: Nowy Tomyśl i Wolsztyn⁸.

28 kwietnia 1953 r. w wyniku ponownych wyborów doszło do zmian w kierownictwie poznańskiej OKK. W tym czasie do komisji w Poznaniu formalnie należało 47 duchownych. Nowym przewodniczącym został ks. Edmund Lewandowski, na wiceprzewodniczących powołano ks. Juliana Malinowskiego, ks. Piotra Sokołowskiego oraz ks. płk. Władysława Mroza, sekretarzem został ks. Maksymilian Goszyc, a jego zastępcą ks. Leon Leja. Stanowisko skarbnika objął ks. Konstanty Świącicki, na członków Prezydium OKK wybrano ks. Teodora Bielskiego, ks. Kazimierza Kaika, ks. Czesława Borowczyka i ks. Kazimierza Grabiankę. Pewnym *novum* było powierzenie ks. Leonowi Lei pełnienia funkcji łącznika z Komisją Intelktualistów i Działaczy Katolickich – strukturą podległą Stowarzyszeniu PAX, którego lider Bolesław Piaśnicki chciał w pełni kontrolować wszelkie środowiska katolików aktywnych społecznie i politycznie⁹.

Jak widzimy z powyższego zestawienia, zmiany nie były głębokie. Właściwie polegały na roszadach osobowych, ponieważ większość stanowisk zajmowali ci sami ludzie, którzy zamieniali się funkcjami. Niewielki był dopływ nowych członków, a liczba 47 działaczy w województwie, w którym posługę duszpasterską pełniło 983 duchownych, nie była jakimś imponującym osiągnięciem.

⁸ AAN, OKK Po, 425/210, Protokół zebrania Prezydium OKK, 6 XII 1951 r.

⁹ *Ibidem*, Protokół posiedzenia OKK w Poznaniu, 19 V 1953 r.; AAN, OKK Po, 425/207, Skład osobowy członków Prezydium OKK Poznań, 26 IV 1953 r., k. 192; AAN, GKK, 425/3, Wybory do władz OKK, Lista księży proponowanych do składu Plenum i Prezydium OKK przy ZBoWiD w Poznaniu, k. 84; *ibidem*, Sprawozdanie ze zjazdów wyborczych do OKK, k. 164–170.

„Księża patrioci” jako narzędzie służące do walki z Kościołem katolickim...

Podobnie wyglądały zmiany na stanowiskach opiekunów powiatowych w obwodach: I – ks. Julian Malinowski, II – ks. Piotr Sokołowski, III – ks. Władysław Mróz, IV – ks. Maksymilian Goszyc, V – ks. dr Leon Leja, VI – ks. Konstanty Świącicki, VII – ks. Teodor Bielski, VIII – ks. Czesław Borowczyk i IX – Kazimierz Grabianka¹⁰.

Do ostatniej reorganizacji struktur OKK w Poznaniu doszło 25 stycznia 1955 r. Podczas zjazdu wyborczego dokonano ponownego wyboru ks. kan. Edmunda Lewandowskiego na stanowisko przewodniczącego. Na zastępców powołano ks. Piotra Kotarskiego, ks. Juliana Malinowskiego i ks. Piotra Sokołowskiego. Sekretarzem i jego zastępcą pozostali ks. Maksymilian Goszyc oraz ks. dr Leon Leja. Stanowisko skarbnika powierzono ks. płk. Władysławowi Mrozowi. Funkcję członków Prezydium OKK piastowali ks. Kazimierz Kaik, ks. Antoni Kiszkurko, ks. Kazimierz Piosik, ks. Edward Adamczyk i ks. Stanisław Żak¹¹. Tu również możemy zauważyć, że zmiany w kierownictwie były kosmetyczne i większość funkcji pełniły ciągle te same osoby.

Działalność wymierzona w Kościół katolicki

Okręgowa Komisja Księży w Poznaniu działała na terenie dwóch ważnych archidiecezji – gnieźnieńskiej i poznańskiej oraz części diecezji włocławskiej. Poza tym kilka powiatów w północno-zachodniej części województwa poznańskiego (w granicach ukształtowanych w wyniku reformy administracyjnej z 6 lipca 1950 r.) należało do tzw. Ziemi Odzyskanych i wchodziło początkowo w skład administracji apostolskiej kamieńskiej, lubuskiej i prałatury pilskiej, a następnie kurii gorzowskiej.

Jednym z działań „księży patriotów” była praca na rzecz poszerzenia wpływów w środowisku duchownych, aby w ten sposób móc zwiększyć liczebność własnego ruchu i wpływać na działalność Kościoła katolickiego. W tym celu „księża patrioci” organizowali spotkania towarzyskie, podczas których zachęcali do działalności w szeregach KK¹².

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ AAN, OKK Po, 425/210, Protokół posiedzenia OKK w Poznaniu, 18 I 1955 r.; AAN, OKK Po, 425/208, Zjazdy okręgowe 1954–1955, Protokół okręgowego zjazdu wyborczego Komisji Księży przy ZBoWiD w Poznaniu z 25 I 1955 r., k. 78–92.

¹² AAN, OKK Po, 425/210, Protokół posiedzenia Prezydium OKK przy ZO ZBoWiD w Poznaniu, 16 V 1951 r.

Sporządzono specjalną instrukcję, która zawierała wskazówki, jak nawiązać dialog z innymi kapłanami. Zalecano w niej zapraszanie ich do siebie lub odwiedzanie, branie udziału we wszystkich uroczystościach osobistych i jubileuszach kapłańskich. Księżom starszym, schorowanym i żyjącym w biedzie należało zaofiarować pomoc i okazać szczególny szacunek. W czasie rozmów sugerowano poruszanie tematów bliskich rozmówcy. Zamierzano chwalić jego pracę duszpasterską, a gdy przyciągnie się jego uwagę, przejść na tematy społeczno-polityczne. W rozmowie należało poznać problemy duchownego i starać się pomóc mu je rozwiązać, np. uzyskać ulgę podatkową, spowodować przydział materiałów budowlanych na remont świątyni, ułatwić dostęp do leczenia czy wyjazd do sanatorium. Jednakże większość duchownych nie uległa namowom „księży patriotów”, była w stosunku do nich nieufna, a poza tym stosowała się do zakazu swych przełożonych, którzy zabraniali udziału we wszelkich akcjach firmowanych przez Komisję Księży. Sam prymas Stefan Wyszyński jednoznacznie potępiał działalność kapłanów zaangażowanych w ZBoWiD¹³.

Kolejnym polem działania duchownych związanych z KK były zebrania diecezjalne, dekanalne oraz rekolekcje i spotkania księży prefektów – należało brać w nich udział, propagować tam swoje idee i w ten sposób z czasem uzyskać przewagę w strukturach kościelnych. Działania te nie przyniosły wymiernych korzyści, co wynikało ze zbyt skromnej reprezentacji „księży patriotów” na tych zebraniach. Nie potrafili oni narzucić swojej retoryki pozostałym duchownym¹⁴.

Proreżimowi księży mieli dbać o swój wizerunek w oczach wiernych, dlatego zakazano im np. pobierania zbyt wysokich opłat za posługi duszpasterskie. Należało przyjmować tylko tyle, ile wierni sami ofiarowali, a w żadnym wypadku nie wyznaczać odgórnie cen. Do parafian księży mieli odnosić się z życzliwością, ofiarnością i szacunkiem. Wymagano od nich także udziału we wszystkich działaniach na rzecz lokalnej społeczności, takich jak np. budowa szkoły, regulacja rzeki, elektryfikacja czy żniwa, siew oraz melioracje. Byli zobowiązani do wspierania walki z alkoholizmem w ramach kół abstynenckich, a także do współpracy z Ligą Kobiet. Wykorzystując ambonę, zajęcia szkolne i zebrania parafialne, mieli propagować poszanowanie prawa, wychwalać osiągnięcia władz państwowych i namawiać rolników do wstępowania do

¹³ AAN, OKK Po, 425/207, Formy indywidualnej pracy społecznej księży katolickich.

¹⁴ *Ibidem*.

„Księża patrioci” jako narzędzie służące do walki z Kościołem katolickim...

spółdzielni produkcyjnych; dawać przykład parafianom i angażować się w obchody uroczystości państwowych, wciągać wiernych oraz innych duchownych do pracy społecznej na rzecz kraju, motywować ich do poświęceń dla planu sześcioletniego; wspierać najuboższych parafian, pomagać im w znalezieniu pracy oraz bronić pokrzywdzonych; organizować pomoc materialną dla rodzin duchownych zamordowanych w czasie wojny; kształtować obraz księdza społecznika, ofiarnego dla innych i oddanego swym współpracownikom i parafianom, działającego w myśl maksym „Dajcie, a będzie wam dane” i „Kapłan z ludu jest wzięty i dla ludu postanowiony”¹⁵.

Wszelkie zabiegi, łącznie z zachętami materialnymi, nie doprowadziły do poszerzenia zaplecza kadrowego „księży patriotów”, dlatego też nigdy organizacja ta nie stała się masowa. Na 31 grudnia 1954 r. do OKK w Poznaniu wchodziło 53 członków¹⁶, liczbę księży sympatyzujących zaś z ruchem szacowano na 77¹⁷. Trudno stwierdzić, jak bardzo sympatycy ruchu byli szczerzy w swych deklaracjach lojalności wobec „księży patriotów”. Prawdopodobnie większość z nich była bierna. Równolegle do akcji werbunkowej kapłani z Komisji Księży zostali włączeni do bardziej konkretnych operacji wymierzonych w Kościół katolicki.

Zanim jeszcze doszło do pełnego wykształcenia się struktur KK, władze państwowe przejęły kontrolę nad Zrzeszeniem Katolików „Caritas” (23 stycznia 1950 r.). Posłużono się sfingowanymi zarzutami o nadużycia finansowe we wrocławskim oddziale organizacji, a podobne nieprawidłowości władze państwowe wykryć miały także w innych województwach. Dało to pretekst komunistom do powołania przymusowego zarządu krajowego i zarządów w poszczególnych województwach. Do nowych władz zrzeszenia weszli ludzie związani ze środowiskiem Bolesława Piaseckiego, a następnie także duchowni działający w Komisji Księży. Nowym prezesem „Caritas” został ks. płk Antoni Lemparty, związany ze środowiskiem „księży patriotów”¹⁸.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ AAN, OKK Po, 425/208, Wykaz członków OKK przy ZO ZBoWiD w Poznaniu, 30 XII 1954 r., k. 115–116.

¹⁷ Ibidem, Spis księży sympatyków zaproszonych na zjazd OKK w Poznaniu w dniu 25 I 1955 r., k. 110–112.

¹⁸ B.I. Rogowska, *Instrumentalne wykorzystanie ZK „Caritas” i ruchu „księży patriotów” w walce politycznej władz komunistycznych* [w:] „Satelickie” partie polityczne i organizacje społeczno-polityczne w Polsce (1944/1945–1989), red. R. Ptaszyński, T. Sikorski, Warszawa 2021, s. 67; F. Kępa, „Księża patrioci” w działalności Zrzeszenia Katolickiego „Caritas”. Przypadek ks. Stanisława Owczarka, „Prace Historyczno-Archiwalne” 2022, t. 34, s. 223–224; D. Zamiatała, *Caritas. Działalność i likwidacja organizacji*, Lub-

W zjeździe nowego „Caritas” wziął udział ks. Edmund Konarski, za co został upomniany przez swoich przełożonych, którzy jednoznacznie opowiedzieli się przeciw nowym władzom zrzeszenia. Na stanowisko prezesa zrzeszenia w województwie poznańskim został powołany ks. Leonard Brochocki związany z KK, następnie „księża patrioci” zaczęli obsadzać swoimi ludźmi także struktury powiatowe¹⁹. W ten sposób władze państwowe pozbawiły Kościół wpływu na działalność charytatywną. Była to pierwsza operacja wymierzona w Kościół katolicki, w której aparat bezpieczeństwa posłużył się środowiskiem „księży patriotów”.

Kolejnym wydarzeniem w stosunkach państwo–Kościół było podpisanie 14 kwietnia 1950 r. porozumienia między rządem a episkopatem. Formalnie był to dokument regulujący stosunki między władzą świecką a duchowną, w praktyce miał być zasłoną, za którą komuniści chcieli zwalczać Kościół katolicki i laicyzować społeczeństwo²⁰. Aby uwiarygodnić swe intencje w oczach Polaków, władza posłużyła się „księżmi patriotami”.

Poznańscy działacze Komisji Księży podczas okręgowego zjazdu entuzjastycznie opowiedzieli się za porozumieniem, uznali, że jest ono „rękojmnią wierności Kościołowi i państwu”²¹. Padło też porównanie państwa i Kościoła do dwóch sióstr. W późniejszym okresie kapłani związani z KK przy każdej okazji podkreślali swój patriotyzm i deklarowali przestrzeganie zawartego porozumienia, którego to zobowiązania episkopat ich zdaniem nie dotrzymywał²². „Księża patriotów” sprowadzono do roli adwokatów komunistycznych władz. Ten sam zabieg zastosowano dwa lata później podczas uchwalenia nowej Konstytucji PRL (22 lipca 1952 r.). Wtedy również duchowni zrzeszeni w KK entuzjastycznie zapewniali, że ustawa zasadnicza zagwarantuje prawa Kościołowi²³. Widzimy, jak władze wykorzystywały „księży patriotów” do akcji propagandowych wymierzonych tak naprawdę w Kościół.

Następna operacja przeciwko Kościołowi dotyczyła likwidacji administracji apostolskiej na Ziemiach Zachodnich i Północnych (ZZiP). 26 stycznia 1951 r. władze państwowe usunęły administratora apostolskiego

lin 2000, s. 296–301; *idem*, *Zrzeszenie Katolików „Caritas” a polityka władz komunistycznych w Polsce w latach 1950–1970*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2021, nr 1 (37), s. 227–228.

¹⁹ AAN, OKK Po, 425/210, Protokół posiedzenia Prezydium OKK przy ZO ZBoWiD w Poznaniu, 30 X 1950 r.; AAN, OKK Po, 425/212, Ewidencja władz i członków – stan na 31 XII 1950 r.

²⁰ J. Żaryn, *Dzieje...*, s. 107–111; H. Dominiczak, *Organy...*, s. 42–48.

²¹ AAN, OKK Po, 425/207, Referat sprawozdawczy OKK w Poznaniu za okres 22 XI 1951 – 28 IV 1953 r.

²² *Ibidem*, Protokół zjazdu OKK w Poznaniu, 28 IV 1953 r.

²³ AAN, OKK Po, 425/210, Protokół posiedzenia Prezydium OKK, 19 VIII 1952 r.

„Księża patrioci” jako narzędzie służące do walki z Kościołem katolickim...

ks. dr. Edmunda Nowickiego i zażądały utworzenia stałej administracji kościelnej na ziemiach pomniejszych²⁴. Komuniści wykorzystywali propagandowo niekorzystną dla Polaków politykę papieża, który nie godził się na powstanie na ziemiach pomniejszych stałej administracji kościelnej zarządzanej przez polskie duchowieństwo. Propaganda ukazywała Piusa XII jako papieża antypolskiego i sprzyjającego Niemcom. Polscy hierarchowie, lojalni wobec Stolicy Apostolskiej i polityki Watykanu, byli atakowani przez komunistów, a ich działalność przedstawiano jako zdradę polskiej racji stanu. „Księża patrioci” stanęli po stronie rządu i również włączyli się do ataku na episkopat Polski.

Z zachowanych dokumentów wynika, że już w październiku 1950 r. OKK w Poznaniu opowiedziało się za ustanowieniem stałych ordynariatów biskupich na ZZiP. Uchwalono także rezolucję (autorstwa ks. dr. Leona Lei) popierającą stanowisko rządu w kwestii stałej administracji kościelnej²⁵.

Rezolucja została ogłoszona 9 listopada 1950 r. podczas wojewódzkiego zjazdu księży w Poznaniu, a jej treść sugerowała, że całe duchowieństwo archidiecezji gnieźnieńskiej i poznańskiej oraz diecezji włocławskiej popiera likwidację administracji apostolskiej²⁶. Duchowni zgromadzeni w siedzibie Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Poznaniu, w liczbie 57 księży, zadeklarowali poparcie dla polityki państwa i utworzenia stałej administracji kościelnej na ZZiP. „Księża patrioci” złożyli na ręce abp. Walentego Dymka memoriał, w którym domagali się likwidacji administracji apostolskiej, motywując to podpisaniem 6 lipca 1950 r. układem w Zgorzelcu i uznaniem przez Niemiecką Republikę Demokratyczną polskiej granicy zachodniej i praw do ZZiP²⁷.

Ksiądz Edmund Konarski, lider OKK w Poznaniu, poparł likwidację administracji apostolskiej, tłumacząc swą decyzję (zresztą niebezpodstawnie) tym, że przyczyni się to do stabilizacji życia społecznego i zakończy okres niepewności, która dezintegruje życie mieszkańców Ziemi Zachodnich²⁸. Ludność tych ziem

²⁴ G. Wejman, *Organizacja Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim i ziemi lubuskiej w latach 1945–1972*, Szczecin 2009, s. 91–92; J. Sikorski, *Dążenie władz do kasacji stanu tymczasowości administracji kościelnej na Ziemiach Zachodnich i Północnych Polski ze szczególnym uwzględnieniem ordynariatu gorzowskiego*, „Studia Zachodnie” 2005, nr 8, s. 229–230.

²⁵ AAN, OKK Po, 425/210, Protokół posiedzenia Prezydium OKK przy ZO ZBoWiD w Poznaniu, 30 X 1950 r.

²⁶ *Ibidem*, Rezolucja z 9 XI 1950 r.

²⁷ AAN, OKK Po, 425/213, Sprawozdanie ze zjazdu wojewódzkiego OKK w Poznaniu z 9 XI 1950 r. związanego ze zniesieniem tymczasowości administracji kościelnej na Ziemiach Zachodnich.

²⁸ AAN, OKK Po, 425/210, Protokół posiedzenia Prezydium OKK przy ZO ZBoWiD w Poznaniu, 15 II 1951 r.

była w większości napływowa i żywe były obawy, że Niemcy mogą powrócić, Polacy zaś ponownie zostaną przesiedleni. Tymczasowa administracja kościelna dodatkowo lęk ten wzmacniała. „Księża patrioci” nawoływali do manifestowania polskości Ziem Zachodnich i występowali przeciw niemieckiemu rewizjonizmowi, a trzeba pamiętać, że rząd ówczesnego kanclerza Republiki Federalnej Niemiec Konrada Adenauera kwestionował prawo Polaków do ZZiP²⁹. Aby wzmocnić oddziaływanie propagandowe, w prasie opublikowano wywiady z czterema duchownymi należącymi do Komisji Księży, w których kapłani jednoznacznie opowiadali się za likwidacją administracji apostolskiej³⁰.

Ciekawą inicjatywą o charakterze propagandowym, związaną z ZZiP, był zjazd księży w Pile w 125 rocznicę śmierci Stanisława Staszica. Wybór miejsca nie był przypadkowy, ponieważ Piła to jedno z niewielu miast Wielkopolski, które przed wojną należało do Niemiec i wpisywało się w mit Ziem Odzyskanych, a urodzony tam ks. Staszic był ideowym guru ruchu „księży patriotów”. Na zjazd, który odbył się 20 lutego 1951 r., przybyło 207 kapłanów z całej Polski. Duchowni wzięli udział w mszy św. w kościele pw. św. Antoniego, zwiedzieli dom rodzinny Stanisława Staszica pełniący funkcję muzeum, a następnie uczestniczyli w konferencji. Prelegenci wiele uwagi poświęcili nowej granicy Polski na Odrze i Nysie Łużyckiej, którą zgodnie z linią polityczną państwa/partii nazywali granicą pokoju i której zwolennikiem miał być sam Staszic. W wystąpieniach podkreślano słuszność utworzenia stałej administracji kościelnej na ZZiP i z zadowoleniem przyjęto likwidację administracji apostolskiej³¹. Krytykowano także wyższą hierarchię kościelną za jej konserwyzm i wrogi stosunek do nowej rzeczywistości. Przestrzegano przed niemieckim rewizjonizmem, który był wymierzony w prawa Polski do Ziem Zachodnich, a Anglików i Amerykanów określano mianem podlegaczy wojennych³². Propagowanie stałej administracji kościelnej, czym w swoich wystąpieniach zajmowali się „księża patrioci”, było emanacją programu politycznego PZPR.

W ramach walki z Kościołem władze komunistyczne wykorzystywały „księży patriotów” w procesach pokazowych, które w ten sposób próbowano uwiarygodnić. 16–21 stycznia 1951 r. w Krakowie odbył się proces człon-

²⁹ *Ibidem*, Protokół posiedzenia Prezydium OKK przy ZO ZBoWiD w Poznaniu, 7 X 1953 r.

³⁰ AAN, OKK Po, 425/212, Sprawozdanie OKK w Poznaniu za I kwartał 1951 r.

³¹ AAN, OKK Po, 425/217, Udział księży członków OKK w zjeździe księży w Pile w 125 rocznicę śmierci Stanisława Staszica, Sprawozdanie ze zjazdu księży w Pile w dniu 20 II 1951 r. z okazji 125 rocznicy śmierci ks. Stanisława Staszica.

³² *Ibidem*.

„Księża patrioci” jako narzędzie służące do walki z Kościołem katolickim...

ków organizacji konspiracyjnej Polska Armia Podziemna, których oskarżono o zamordowanie czternastoletniego Waldemara Grabińskiego. Aparat bezpieczeństwa powiązał ze sprawą dwóch księży – Zbigniewa Gądomskiego i Piotra Obarskiego³³. Oskarżono ich o współudział w morderstwie i o udzielenie wsparcia grupie zbrojnej. Na widowni w roli obserwatorów zasiedli oddelegowani z innych województw duchowni związani z Komisją Księży. Proces zakończył się skazaniem na podstawie sfingowanych zarzutów na karę dożywotniego więzienia obu oskarżonych kapłanów.

Księży poznańskich reprezentował podczas procesu ks. dr Leon Leja, który po powrocie przedstawił relację z obrad sądu na posiedzeniu Prezydium OKK. Zgodził się z wydanym wyrokiem, a następnie ogłosił rezolucję. Potępił księży, którzy – jego zdaniem – szkodzili Polsce, łamali porozumienie z rządem i wspierali nielegalne podziemie zbrojne. Padły zarzuty pod adresem episkopatu o „przymykanie oka” na nielegalną działalność wielu duchownych oraz o niewyciąganie konsekwencji kanonicznych wobec księży Obarskiego i Gądomskiego, co także miało być dowodem na łamanie porozumienia między państwem a Kościołem. W rezolucji znalazły się m.in. bardzo dosadne słowa: „My, księża zrzeszeni w Związku Bojowników o Wolność i Demokrację, miłujący swą Ojczyznę, pragnący dla niej szczęścia i pokoju, stanowczo odgraniczamy się od jednostek przestępczych. Nie chcemy widzieć w naszych szeregach ludzi, którzy suknię duchowną skalali krwią niewinnie zamordowanego dziecka”³⁴.

Władzy komunistycznej zależało na uderzeniu w episkopat przy pomocy osób duchownych. Potępienie skazanych księży przez innych księży, którzy formułowali na dodatek zarzuty wobec najwyższej hierarchii duchownej, miało uwiarygadniać proces w oczach opinii publicznej.

Kolejną rozprawą, w której w roli obserwatorów wzięli udział „księża patrioci”, był proces duchownych kurii krakowskiej. Odbył się on 21–27 stycznia 1953 r.³⁵, a na ławie oskarżonych zasiedli dwaj członkowie antykomunistycznego podziemia, czterech duchownych i jedna aktywistka katolicka. OKK w Poznaniu wydelegowała na proces ks. Maksymiliana Goszyca. Oskarżonym

³³ Szerzej na temat Polskiej Armii Podziemnej w artykule D. Pasich, *Działalność Armii Podziemnej w Wolbromiu w latach 1948–1950* [w:] *Zimowa Szkoła Historii Najnowszej 2012. Referaty*, t. 1, red. Ł. Kamiński, G. Wołk., Warszawa 2012, s. 36–47.

³⁴ AAN, OKK Po, 425/210, Protokół posiedzenia OKK w Poznaniu przy ZO ZBoWiD w Poznaniu, 24 I 1951 r.

³⁵ Szerzej na temat procesu kurii krakowskiej w książce W. Czuchnowski, *Blizna. Proces kurii krakowskiej 1953*, Kraków 2003.

zarzucano szpiegostwo na rzecz USA. Ostatecznie zapadły trzy wyroki śmierci, jeden dożywocia oraz 15, 8 i 6 lat więzienia. Proces był typowym przykładem zbrodni sądowej, oskarżonych poddano brutalnemu śledztwu, a ich zeznania wymuszono przemocą fizyczną i psychiczną³⁶.

Podczas posiedzenia plenarnego OKK w Poznaniu ks. Goszyc zdał relację z przebiegu całego procesu. W swej wypowiedzi potępił skazanych i przyznał całkowitą rację wymiarowi sprawiedliwości. Winą za „przestępstwa” księży obarczył ich przełożonego – abp. Eugeniusza Baziaka. Stwierdził, że proces nie był wymierzony w Kościół, tylko w osoby, które prowadziły działalność szpiegowską. Po wysłuchaniu sprawozdania głos zabrał ks. Czesław Borowczyk, który również potępił skazanych duchownych. Użył m.in. określenia, że proces krakowski jest „brudną plamą na ciele Kościoła”, a kuria krakowska „stała się bazą działalności antypolskiej” i „czyni wszystko, aby się przeciwstawić Polsce Ludowej”. Z ust ks. Władysława Mroza padło zdanie, że skazani księża otrzymali złą formację w krakowskim wyższym seminarium duchownym, ponieważ jest ono pod silnym wpływem „reakcyjnej” części kleru i przez to ma negatywny wpływ na studiujących tam kleryków. Ksiądz Julian Malinowski w swej wypowiedzi bronił władzy, która – jego zdaniem – nie mogła dłużej przyglądać się działalności kurii krakowskiej wymierzonej w dobro państwa i Kościoła. Do dyskusji włączył się także ks. dr Leon Leja, który domagał się upublicznienia w środkach masowego przekazu procesu kurii krakowskiej, aby było to przestrogą dla innych, a skazanych księży nazwał „zdrajcami w sutannach”³⁷.

Podobnie jak poprzednio, sformułowano rezolucję potępiającą działalność części duchowieństwa, którą oskarżono o współpracę z „rozbitkami faszyzmu i magnaterii” wymierzoną w Polskę Ludową. Ponownie padło określenie „reakcyjny kler” w odniesieniu do władz kurii krakowskiej oskarżanej o łamanie porozumienia i walkę z socjalizmem. Potępiono krakowskich duchownych za podważanie autorytetu Kościoła i związki z amerykańskim wywiadem, które miały na celu wywołanie kolejnej wojny, zarzucano im wykorzystywanie religii do celów antypaństwowych. Autor rezolucji nawiązał do uchwały Głównej Komisji Księży, w której domagano się stanowisk w wyższej hierarchii duchownej dla „księży patriotów”³⁸.

³⁶ H. Dominiczak, *Organy...*, s. 94.

³⁷ AAN, OKK Po, 425/209, Protokoły plenów OKK w Poznaniu, Protokół posiedzenia Plenum OKK przy ZO ZBoWiD w Poznaniu, 3 II 1953 r.

³⁸ *Ibidem*, Rezolucja z 3 II 1953 r.

„Księża patrioci” jako narzędzie służące do walki z Kościołem katolickim...

Wszystkie te działania wpisywały się w antyklerykalną politykę władz i miały doprowadzić do przejścia kontroli w strukturach kościelnych przez duchownych uległych wobec komunistów.

„Księża patrioci” uczestniczyli również w procesie biskupa kieleckiego Czesława Kaczmarka, wraz z którym sądzono jeszcze czterech duchownych. Obrady sądu trwały od 14 do 22 września 1953 r. Oskarżonym zarzucano próbę obalenia ustroju PRL, działalność szpiegowską na rzecz USA i Watykanu, wrogą propagandę oraz kolaborację z Niemcami w okresie okupacji. Wszystkich oskarżonych skazano. Najwyższy wyrok – 12 lat pozbawienia wolności – otrzymał bp Kaczmarek, pozostałym zasądzone kary 10, 9, 6 i 5 lat więzienia³⁹.

Proces miał charakter pokazowy, z województwa poznańskiego jako obserwatorzy brali w nim udział księża Julian Malinowski, Tadeusz Biela i Konstanty Świącicki. 27 października 1953 r., podczas zebrania plenarnego OKK w Poznaniu, ks. Czesław Borowczyk w zastępstwie za ks. Malinowskiego przedstawił relację z procesu. Oczywiście jego ocena wydarzeń była jednostronna i korzystna dla władz świeckich. Ksiądz potępił biskupa i czterech księży za działalność przeciw państwu. Zarzucał biskupowi, że liczył on na wybuch III wojny światowej i powrót do władzy rządu „londyńskiego”. Podkreślał szerzenie przez biskupa kieleckiego nienawiści do Związku Sowieckiego. Ciepłe słowa ze strony „księdza patrioty” padły w stosunku do prokuratora, który stawiał zarzuty oskarżonym nie jako przedstawicielom Kościoła, lecz jako osobom prywatnym działającym wbrew polskiej racji stanu⁴⁰.

Na posiedzeniu Prezydium OKK w Poznaniu, które odbyło się 29 września 1953 r., padła propozycja nagłośnienia sprawy bp. Kaczmarka i zorganizowania w tym celu konferencji powiatowych. Wstępnie terminy moralnego linczu nad biskupem w obecności jego współbraci i wiernych wyznaczono na okres między 1 a 15 października 1953 r.⁴¹

Możemy zauważyć stały schemat działania i taką samą rolę, jaką za każdym razem mieli do odegrania „księża patrioci” – z jednej strony bezrefleksyjne potępienie oskarżonych kapłanów i obwinianie episkopatu, a z drugiej obrona

³⁹ D. Wojciechowski, *Reakcje społeczne na proces biskupa Czesława Kaczmarka*, „Kieleckie Studia Teologiczne” 2005, nr 4, s. 237–250; B. Noszczak, *Okoliczności uwolnienia kardynała Stefana Wyszyńskiego z internowania w Komańcy (październik 1956 r.)*, „Studia Prymasowskie” 2007, nr 1, s. 79–89; H. Dominiczak, *Organy...*, s. 96–97.

⁴⁰ AAN, OKK Po, 425/209, Protokół posiedzenia Plenum OKK w Poznaniu, 27 X 1953 r.

⁴¹ AAN, OKK Po, 425/210, Protokół posiedzenia Prezydium OKK, 29 IX 1953 r.

i tłumaczenie zasadności wszystkich posunięć władz świeckich. Za wszelką cenę próbowali oni usprawiedliwiać działania komunistów i przedstawiać je jako korzystne dla Kościoła.

Elementem walki z Kościołem było również wydanie przez Radę Państwa Dekretu z dnia 9 lutego 1953 r. o obsadzaniu duchownych stanowisk kościelnych. Składał się on z ośmiu artykułów. Pierwszy stanowił, że stanowiska duchowne może piastować tylko obywatel polski. Drugi mówił, że wszelkie tworzenie, zmiany i przekształcenia kościelnych stanowisk wymagają zgody organów państwa. Trzeci odnosił się do obsady stanowisk kościelnych, które miały być obsadzane za zgodą odpowiednich organów państwa (z zastrzeżeniem, że przepis obowiązuje nawet w wypadku zwolnienia lub przenoszenia na inne stanowisko). W czwartym sprecyzowano, że tylko Prezydium Rady Ministrów, a także prezydium wojewódzkich rad narodowych są władne decydować o obsadzie ordynariuszy diecezji oraz sufraganów. W piątym podano, gdzie duchowny mógł złożyć ślubowanie na wierność PRL – wymieniono Urząd ds. Wyznań oraz prezydium wojewódzkich rad narodowych. Szósty mówił o restrykcjach, na mocy których można było usuwać osoby duchowne z zajmowanych stanowisk pod zarzutem działalności sprzecznej z prawem i porządkiem publicznym, a dokonywać tego mogły instytucje kościelne oraz państwowe. Dwa ostatnie artykuły zawierały informacje o tym, że wykonanie dekretu powierza się premierowi, oraz o tym, kiedy dekret wchodzi w życie (w dniu ogłoszenia)⁴².

Dokument był ewidentną ingerencją władzy świeckiej w wewnętrzne sprawy Kościoła. W ten sposób komuniści chcieli mieć wpływ na to, kto jaką funkcję będzie pełnił w Kościele.

„Księża patrioci” do dekretu odnieśli się pozytywnie. Ksiądz prałat Piotr Kotarski wprost powiedział, że „dekret otwiera każdemu księdzu drogę do solidnej pracy duszpasterskiej i solidnej pracy społecznej dla Polski i ludu pracującego”. Te słowa wpisywały się idealnie w dogmaty stalinizmu. Dodał, że „dekret położy kres warcholstwu niektórych ksiąząt Kościoła”⁴³, czyli najwyższych hierarchów Kościoła katolickiego w Polsce, którzy nie chcieli się ugiąć pod naciskami komunistów i wrogo odnosili się do kapłanów zrzeszonych w ZBoWiD.

⁴² Dekret z dnia 9 lutego 1953 r. o obsadzaniu duchownych stanowisk kościelnych, DzU 1953, nr 10, poz. 32.

⁴³ AAN, OKK Po, 425/210, Protokół posiedzenia Prezydium OKK, 24 II 1953 r.

„Księża patrioci” jako narzędzie służące do walki z Kościołem katolickim...

Prawdopodobnie część duchownych działających w Komisji Księży liczyła, że od tej pory ich sytuacja zacznie się poprawiać, że władze świeckie zaczną usuwać ze stanowisk niewygodnych kapłanów, wrogo ustosunkowanych także do duchownych proreżimowych, i że będą próbować obsadzać kościelne stanowiska „księżmi patriotami”.

25 września 1953 r. funkcjonariusze Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego na polecenie władz PRL internowały prymasa Stefana Wyszyńskiego. Było to bezprawne aresztowanie, spowodowane nieugiętą postawą hierarchy wobec polityki wyznaniowej władz PRL. Ponad trzy lata ksiądz prymas był przetrzymywany w miejscach odosobnienia – w Rywałdzie, Stoczku Klasztornym, Prudniku i Komańczy⁴⁴.

28 września pod naciskiem władz państwowych biskupi wybrali ks. bp. Michała Klepacza na nowego przewodniczącego Konferencji Episkopatu Polski oraz wydali komunikat, w którym deklarowali, że nie dopuszczą do wypaczeń intencji porozumienia z 14 kwietnia 1950 r. i będą działać na rzecz normalizacji stosunków państwo–Kościół⁴⁵. Był to znak na słabnięcie oporu władz kościelnych wobec komunistów.

„Księża patrioci” w województwie poznańskim podczas zebrania Prezydium OKK 29 września 1953 r. odnieśli się do aresztowania głowy Kościoła katolickiego w Polsce. Wydarzenie ocenili pozytywnie, gdyż uważali księdza prymasa za rzecznika antypolskiej polityki Watykanu. Według ks. Kazimierza Grabianki usunięcie prymasa było konsekwencją pewnego procesu, który obnażył wrogi stosunek episkopatu do Polski Ludowej. Padły także stwierdzenia, że idea, którą reprezentowali duchowni z Komisji Księży, była słuszna i zwyciężyła.

Podczas kolejnego zebrania Prezydium OKK w Poznaniu jego członkowie stwierdzili, że jedną z przyczyn internowania prymasa był jego negatywny stosunek do KK. Zarzucali mu prowadzenie otwartej walki z ruchem „księży patriotów” – usuwanie ich ze stanowisk, przenoszenie na gorsze stanowiska, zmuszanie do wycofania się z działalności w ZBoWiD oraz zakaz publikowania w „Księdzu Obywatelu”, organie wydawanym przez Komisję Księży⁴⁶.

Z pewną nieufnością, ale i z życzliwością odnieśli się do nowego kierownictwa Konferencji Episkopatu Polski kapłani z KK. Deklarację episkopatu i potępienie działalności bp. Kaczmarka odebrali pozytywnie. W czasie ze-

⁴⁴ W. Rozyrkowski, *Uwięzienie prymasa Stefana Wyszyńskiego w klasztorze Kapucynów w Rywałdzie w świetle kroniki klasztornej*, „Rocznik Grudziądzki” 2020, t. 28, s. 237–241; H. Dominiczak, *Organy...*, s. 97–98.

⁴⁵ J. Żaryn, *Dzieje...*, s. 147–148.

⁴⁶ AAN, OKK Po, 425/210, Protokół posiedzenia Prezydium OKK, 7 X 1953 r.

brania Prezydium OKK padło stwierdzenie, że ruch „księży patriotów” to awangarda duchowieństwa i może ona liczyć na wsparcie episkopatu⁴⁷.

Ksiądz prymas Stefan Wyszyński od zawsze był nieufny wobec Komisji Księży, a nawet wrogo do niej nastawiony, dlatego też jego internowanie było na rękę duchownym związanym ze ZBoWiD.

Udział „księży patriotów” w wyborach do Sejmu PRL i rad narodowych

W 1952 r. władze komunistyczne przygotowywały się do wyborów do Sejmu PRL I kadencji i powołały nową platformę wyborczą o nazwie Front Narodowy (FN). Oficjalnie był to blok społeczno-polityczny, skupiający partie, związki zawodowe i organizacje społeczne, ale w rzeczywistości powstała struktura, w której decydującą rolę odgrywała PZPR. Komuniści chcieli w ten sposób zapewnić sobie kontrolę nad organizacjami satelickimi. W skład FN – oprócz PZPR – weszły Zjednoczone Stronnictwo Ludowe, Stronnictwo Demokratyczne, Stowarzyszenie PAX, Związek Nauczycielstwa Polskiego, Liga Kobiet oraz ZBoWiD, którego częścią była Komisja Księży, a więc również „księża patrioci”. Władze komunistyczne przedstawiały FN jako wspólną platformę jedności całego narodu, obecność księży uwiarygadniała ją w oczach wyborców i dlatego kierownictwu PZPR zależało na udziale duchownych w tym nowym bycie politycznym⁴⁸.

W ramach FN „księża patrioci” włączyli się w akcję propagandową na rzecz wyborów, które wyznaczono na 26 września 1952 r. (ostatecznie odbyły się one miesiąc później, 26 października). Do zadań, jakie wyznaczyła duchownym OKK w Poznaniu, należało zapoznanie parafian z ordynacją wyborczą oraz wy tłumaczenie im, czym jest Front Narodowy; udział w zebraniach komitetów FN – wojewódzkiego, a także powiatowych i miejskich; udzielanie wywiadów w prasie i radiu zachęcających do głosowania na FN i wygłoszenie przynajmniej dwóch kazań na jego temat. W trakcie głosowania ustalono, że kapłani będą oddawać głos jawnie, manifestując poparcie dla idei FN, i jako pierwsi staną przy urnach⁴⁹.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ M. Siedziako, *Mechanizmy kontroli PZPR nad składem Sejmu PRL (1952–1985)* [w:] *Partia, państwo, społeczeństwo*, red. K. Rokicki, Warszawa 2016, s. 162–163.

⁴⁹ AAN, OKK Po, 425/209, Protokół posiedzenia Plenum OKK w Poznaniu, 18 IX 1952 r.; AAN, OKK Po, 425/210, Protokół posiedzenia Prezydium OKK, 22 X 1952 r.

„Księża patrioci” jako narzędzie służące do walki z Kościołem katolickim...

W całym województwie poznańskim „księża patrioci” zaangażowali się w przygotowania do głosowania. Włączyli się do budowy lokalnych struktur FN i zasilili ich szeregi, brali udział w organizowaniu kampanii wyborczej. Ksiądz Piotr Kotarski jako reprezentant OKK w Poznaniu zasiadł w wojewódzkim Komitecie FN. Do okręgowych komitetów weszli ks. Edmund Lewandowski (Leszno), ks. Teodor Bielski (Ostrów), ks. Konstanty Święcicki (Gniezno), ks. Józef Biały (Szamotuły), ks. Piotr Sokołowski (Kalisz) i ks. Maksymilian Goszyc (Poznań). W powiatowych komitetach FN zasiedli ks. Julian Malinowski (Września), ks. Włodzimierz Leitgeber (Wągrowiec), ks. Leonard Brochocki (Konin) i ks. dr Leon Leja (Koło). W Komitecie Gminnym FN w Koninie działał ks. Stanisław Nowicki, który wszedł również do lokalnego komitetu wyborczego. Ksiądz Włodzimierz Leitgeber nie tylko zasiadał w Komitecie, ale i był inicjatorem powstania komórki FN w Wągrowcu⁵⁰.

Duchowni zaangażowali się także w wystąpienia publiczne, podczas których agitowali za głosowaniem na kandydatów FN. Ksiądz Edmund Lewandowski wziął udział w zebraniu przedwyborczym w Lesznie, ks. Konstanty Święcicki wystąpił na wiecu w Gnieźnie, w Ostrowie przemawiał ks. Teodor Bielski, a w Chełmnie – ks. Leon Leja⁵¹.

Wywiadu w radiu udzielił ks. Edmund Lewandowski i także zachęcał słuchaczy do głosowania. W prasie ukazały się wywiady aż dziesięciu „księży patriotów” – ich prowyborcze wypowiedzi można było przeczytać na łamach „Głosu Wielkopolskiego”, „Gazety Poznańskiej” i „Trybuny Ludu”⁵².

Przeprowadzone głosowanie było zaprzeczeniem samej idei wyborów, ponieważ głosujący faktycznie nie mieli żadnego wyboru. Mogli oddać głos na jedną listę wyborczą, na której liczba kandydatów odpowiadała liczbie mandatów, co oznaczało, że każdy startujący zostawał posłem. Była to farsa, spektakl, w którym obywatele tylko odgrywali rolę wyborców – najbardziej teatralne głosowanie w całej historii PRL. Aby nie doszło do żadnych niespodzianek, całą operację zabezpieczał Urząd Bezpieczeństwa Publicznego. Dlatego też frekwencja podczas tych w pełni wyreżyserowanych wyborów wyniosła 99,8 proc., a na kandydatów FN (innych nie było) głos oddało 95,03 proc. głosujących⁵³.

⁵⁰ AAN, OKK Po, 425/209, Protokół posiedzenia Plenum OKK w Poznaniu, 18 IX 1952 r.; AAN, OKK Po, 425/215, Współpraca z Wojewódzkim Komitetem Frontu Narodowego, Pismo do Zarządu Głównego ZBoWiD w Warszawie z 8 XI 1952 r.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ M. Siedziako, *Bez wyboru. Głosowanie do Sejmu PRL (1952–1989)*, Warszawa 2018, s. 113–157.

Kolejnym sprawdzianem lojalności „księży patriotów” wobec władz były pierwsze powszechne wybory do rad narodowych. Wyznaczono je na 5 grudnia 1954 r. Za ich przeprowadzenie oficjalnie odpowiadały komitety FN, ale nad przebiegiem – tak jak w przypadku wyborów do sejmu – czuwał aparat bezpieczeństwa. Dla ich legitymizacji znowu zaangażowano także osoby duchowne.

W województwie poznańskim Komisja Księży rozpoczęła przygotowania do kampanii wyborczej we wrześniu 1954 r. Duchowni wzięli udział w szesnastu zebraniach przedwyborczych. Zorganizowano ogólnokrajowy zjazd „księży patriotów”, aby w jego trakcie popularyzować program wyborczy. Dla uwiarygodnienia wyborów część duchownych znalazła się na listach wyborczych do rad narodowych. W dniu głosowania księża mieli się udać do urn wyborczych wraz ze swymi parafianami i zachęcać ich do oddania głosu na kandydatów FN. W wyniku wyborów dwóch kapłanów – ks. Edmund Lewandowski i ks. Leon Leja – dostało się do Wojewódzkiej Rady Narodowej w Poznaniu, a czterech innych – ks. Czesław Borowczyk, ks. Julian Malinowski, ks. Mieczysław Siudziński i ks. Piotr Sokołowski – zasiadło w powiatowych radach narodowych⁵⁴.

Wybory do rad narodowych, podobnie jak wcześniejsze do Sejmu PRL, były spektaklem politycznym od początku do końca wyreżyserowanym, tak aby dominującą rolę po wyborach nadal odgrywała PZPR. „Księża patrioci” cały ten spektakl mieli jedynie uwiarygadniać.

Działalność „księży patriotów” w ramach Polskiego Komitetu Obrońców Pokoju

Komuniści, dbając o swój wizerunek zarówno w zachodniej opinii publicznej, jak i wśród obywateli państw o ustroju socjalistycznym, zorganizowali ogólnosiwiatowy ruch obrońców pokoju. Celem tej inicjatywy było przekonanie świata i własnych rodaków o pokojowej polityce Związku Sowieckiego i całego bloku komunistycznego. W akcję postanowiono włączyć także „księży patriotów”, którzy mieli firmować ruch na rzecz pokoju światowego i rozbrojenia, pokazywać, że katolicy oraz marksiści mają wspólny cel.

⁵⁴ AAN, OKK Po, 425/210, Protokół zebrania Prezydium OKK w Poznaniu, 21 IX 1954 r.; *ibidem*, Protokół zebrania Prezydium OKK w Poznaniu, 28 XII 1954 r.; AAN, OKK Po, 425/212, Sprawozdanie z działalności OKK w Poznaniu za okres 28 IV 1953 – 24 I 1955 r.; AAN, OKK Po, 425/208, Protokół zjazdu okręgowego członków OKK w Poznaniu, 11 XI 1954 r.

„Księża patrioci” jako narzędzie służące do walki z Kościołem katolickim...

W województwie poznańskim OKK również włączyła się w prace Polskiego Komitetu Obrońców Pokoju (PKOP). Pierwszy przewodniczący OKK w Poznaniu ks. Edmund Konarski poparł działalność komitetu, stwierdził, że „idea pokoju to naczelne hasło Chrystusa”. Dodatkowo zorganizowano wojewódzką konferencję Komisji Księży, która odbyła się 25 maja 1950 r. i przebiegała pod hasłem „Walki o Pokój”. Podjęto wówczas decyzję o budowie struktur PKOP na szczeblu wojewódzkim, powiatowym i miejskim⁵⁵.

Pierwszą dużą operacją o charakterze międzynarodowym, do której zaangażowano „księży patriotów” z Wielkopolski, była zbiórka podpisów pod Apelem sztokholmskim (przeciw używaniu broni atomowej). Zaczęto je zbierać 17 listopada 1950 r., do akcji włączyło się 26 duchownych wspieranych przez 2 zakonnice. W ciągu kilku dni udało się zebrać 1601 podpisów, w tym 44 podpisy księży dziekanów, 393 księży proboszczów, 106 księży wikariuszy, 969 zakonników oraz 89 zakonnic⁵⁶.

Kolejnym zadaniem było przybliżenie duchowieństwu i katolikom świeckim idei głoszonych przez PKOP. Między 12 a 14 grudnia 1950 r. w pięciu miejscowościach – w Lesznie, Wągrowcu, Ostrowie, Kaliszu i Poznaniu – zorganizowano wiele spotkań z uczestnikami II Światowego Kongresu Obrońców Pokoju. Ku utrapieniu organizatorów frekwencja nie dopisała. W Lesznie w spotkaniu wzięło udział 31 osób (16 księży, 12 świeckich, 2 zakonników i 1 zakonnica), w Wągrowcu – 44 osoby (16 księży, 19 świeckich, 2 zakonników i 7 zakonnic), w Ostrowie – 34 osoby (13 księży, 14 świeckich i 7 zakonnic), w Kaliszu – 38 osoby (14 księży, 17 świeckich, 1 zakonnik i 6 zakonnic). Na spotkanie w Poznaniu przybyły 64 osoby (23 księży, 32 świeckich, 9 zakonnic)⁵⁷.

Propagowano idee światowego pokoju i przedstawiano wkład władz świeckich w działania pacyfistyczne, krytykowano hierarchię duchowną za brak współpracy z władzami świeckimi oraz wychwalano powojenny dorobek Polski. Pojawiły się także dwa głosy krytyczne wobec rządzących. Podczas zebrania w Ostrowie padło prowokacyjne pytanie, czy na sali obrad II Światowego Kongresu Obrońców Pokoju wisiał krzyż, a w Poznaniu ks. Tadeusz Etter wprost powiedział, że z wielu szkół usunięto księży za niepodpisanie Apelu sztokholmskiego i że była to forma represji ze strony władz, jednakże głosy te przeszły bez

⁵⁵ AAN, OKK Po, 425/212, Sprawozdanie OKK w Poznaniu za okres I I – 30 VII 1950 r.

⁵⁶ AAN, OKK Po, 425/216, Udział członków OKK w pracach Polskiego Komitetu Obrońców Pokoju, Pismo OKK przy ZBoWiD w Poznaniu do ZG ZBoWiD GKK w Warszawie, 21 XI 1951 r.

⁵⁷ *Ibidem*, Sprawozdanie ze spotkań księży z uczestnikami II Światowego Kongresu Obrońców Pokoju, odbytych w dniach 12–14 XII 1950 r.

echa. Następnie uczestnicy zebrali w Lesznie, Ostrowie, Poznaniu, Wągrowcu uchwalili rezolucję, w której zobowiązali się do pracy na rzecz utrwalenia światowego pokoju. Co do słabej frekwencji, to wynikała ona z nieufności duchowieństwa do rządzących, a poza tym wyżsi hierarchowie Kościoła, np. abp Walenty Dymek, zabraniali podwładnym uczestnictwa w tego typu imprezach⁵⁸.

Kolejnym przedsięwzięciem, w które zaangażowali się „księża patrioci”, był Narodowy Plebiscyt Pokoju (NPP). 9 maja 1951 r. odbyła się wojewódzka konferencja księży zwołana przez Wojewódzki Komitet Obrońców Pokoju (WKOP) w Poznaniu. Wzięło w niej udział 114 duchownych. Głos zabierali świeccy i duchowni. Z ust kapłanów padały słowa o zagrożeniu dla światowego pokoju ze strony USA, które opanowały ONZ i używają go do zamaskowania swych imperialnych planów. Z kolei ks. Piotr Sokołowski odczytał rezolucję, w której deklarowano zaangażowanie księży na rzecz pokoju i zachęcano do aktywniejszej działalności w parafiach. Komunistom zależało na jak największym wydźwięku propagandowym akcji, która była wymierzona w USA. Rząd amerykański obarczano odpowiedzialnością za wojnę koreańską, ukazywaną jako preludium do kolejnego konfliktu światowego.

Na łamach „Głosu Wielkopolskiego” ks. Piotr Sokołowski i ks. Eugeniusz Dąbrowski zachęcali mieszkańców województwa do udziału w plebiscycie. Podczas wojewódzkiej konferencji księży prefektów (17 maja 1951 r.) prefekci Leonard Brochocki, Leon Leja, Kazimierz Rakowski oraz ks. prob. Stanisław Nowicki namawiali do oddania głosu w NPP oraz do pracy na rzecz utrwalenia pokoju, przypominali o okropnościach okupacji hitlerowskiej, tragedii Polskiego Września '39, komunistycznym ruchu oporu (Armii Ludowej) i powojennej odbudowie. Zestawiali Polskę sanacyjną z Polską Ludową, aby pokazać wyższość tej drugiej, szczególnie w dziedzinie oświaty i kultury. Podsumowanie konferencji najlepiej ilustrują słowa ks. Leonarda Brochockiego: „W walce o pokój i przyszłość Polski, my, kapłani, jesteśmy z ludem naszego kraju i jego rządem”⁵⁹.

Z opisu wystąpień wyłania się obraz księży całkowicie uległych wobec władzy komunistycznej, dla których rzeczywistość jest czarno-biała, komuniści mogą być wyłącznie pozytywni, a Stany Zjednoczone to symbol zła zagrażającego światowemu pokojowi.

⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁹ AAN, OKK Po, 425/216, Sprawozdanie z wojewódzkiej konferencji księży prefektów zorganizowanej przez WKOP w Poznaniu 17 V 1951 r. W teczce zostały też umieszczone wycinki prasowe – Apel Prezydium OKK przy ZBoWiD w Poznaniu, ogłoszony w „Głosie Wielkopolskim”, 17 V 1951 (nr 134) i wypowiedzi księży w „Głosie Wielkopolskim”, 13 V 1951 (nr 130).

„Księża patrioci” jako narzędzie służące do walki z Kościołem katolickim...

26 i 27 czerwca 1951 r. odbyły się w województwie poznańskim cztery konferencje obwodowe podsumowujące udział duchownych w NPP (w Obornikach i Poznaniu – 26 czerwca, w Ostrowie i Koninie – 27 czerwca). Miała odbyć się piąta – w Lesznie – ale z powodu złej organizacji i braku odpowiedniej komunikacji między ks. Malinowskim a instruktorem KW PZPR Siemiankowskim nie udało się jej zorganizować. Samą akcję oceniono niedostatecznie, ponieważ wzięło w niej udział tylko 84 kapłanów⁶⁰.

Kolejnym dużym przedsięwzięciem w ramach PKOP były konferencje zorganizowane przez „księży patriotów” w 26 miejscowościach województwa poznańskiego w okresie między 11 a 24 lipca 1952 r. Odbywały się one pod hasłami przeciwstawienia się „układowi ogólnemu”, remilitaryzacji RFN, niemieckiemu rewizjonizmowi w stosunku do polskiej granicy zachodniej i za zjednoczeniem Niemiec w duchu demokracji i pokoju. Wzięły w nich udział 3203 osoby, a od strony organizacyjnej zaangażowało się 42 kapłanów, członków KK lub jej sympatyków, oraz 6 aktywistów PKOP⁶¹. Powyższe zestawienie ukazuje raczej skromne sukcesy „księży patriotów” działających na rzecz pokoju. Mała liczebność zarówno organizatorów, jak i mieszkańców województwa uczestniczących w konferencjach i zebraniach pozwala postawić tezę, że rezonans podejmowanych działań był w społeczeństwie niewielki.

„Księża patrioci” województwa poznańskiego wzięli udział w II Ogólnopolskim Kongresie Obrońców Pokoju, który odbył się 30 listopada 1952 r. w Warszawie i miał czysto propagandowy charakter. Z podjętymi wówczas uchwałami duchowieństwo Wielkopolski zostało zapoznane 10 grudnia 1952 r. na zebraniu WKOP, po czym została przyjęta rezolucja wyrażająca solidarność z postanowieniami kongresu. Księża zobowiązali się do dalszej pracy na rzecz pokoju i budowy socjalistycznej ojczyzny. Potępili tych, których sami określili jako siły wsteczne próbujące rozbić jedność narodu. Atakowali kler zachodnioniemiecki za wspieranie antypolskiej rewizjonistycznej polityki. Ostro skrytykowali rząd USA za wojnę koreańską i wspieranie konfliktu wietnamskiego, co mogło prowadzić do kolejnej wojny światowej. Postulowali wolność dla ludności krajów Trzeciego Świata. Za sprawę fundamentalną uważali wprowadzenie zakazu używania i produkcji broni atomowej oraz

⁶⁰ *Ibidem*, Sprawozdanie z konferencji sprawozdawczych o udziale duchowieństwa polskiego w NPP.

⁶¹ *Ibidem*, Sprawozdanie z udziału księży w konferencjach powiatowych i miejskich KOP województwa poznańskiego w okresie 11–24 VII 1952 r.

wstrzymanie wszelkich zbrojeń. Domagali się zawarcia paktu pokojowego pomiędzy pięcioma mocarstwami światowymi⁶².

W kwietniu 1955 r. „księża patrioci” zaangażowali się w akcję składania podpisów pod kolejną rezolucją antywojenną, a mianowicie pod Apelem wiedeńskim, który był konsekwencją postanowień III Ogólnopolskiego Kongresu Obrońców Pokoju. W kongresie wzięło udział 63 duchownych oddelegowanych z województwa poznańskiego. Zachowane dokumenty nie wskazują na jakieś wielkie zaangażowanie kapłanów w tę akcję⁶³, co mogło wynikać z powolnego wygaszania aktywności Komisji Księży na rzecz inicjatyw duchowieństwa powiązanego ze środowiskiem Stowarzyszenia PAX.

Apel wiedeński był ostatnią akcją przeprowadzoną w ramach Polskiego Komitetu Obrońców Pokoju, w której uczestniczyli „księża patrioci”. Jak można zauważyć, retoryka uchwalonej wówczas rezolucji była typowa dla ówczesnych realiów politycznych i powieliała czarno-biały obraz świata.

Zmierzch ruchu „księży patriotów”

15 października 1953 r. powstała Komisja Duchownych i Świeckich Działaczy Katolickich (KDiŚDK) przy Ogólnopolskim Komitecie Frontu Narodowego, na której czele stanął ks. dr Jan Czuja i w której znaleźli się dawni działacze Komisji Intelktualistów i Działaczy Katolickich. Zarówno ta nowa, jak i stara struktura podlegały Bolesławowi Piaseckiemu, który miał ambicję przejęcia przewodnictwa nad całym ruchem „postępowych” katolików⁶⁴. Od tego momentu zaczyna się rywalizacja między duchownymi z Komisji Księży a kapłanami i katolikami świeckimi z KDiŚDK. Komuniści, widząc słabość „księży patriotów”, coraz bardziej stawiali na Piaseckiego⁶⁵. Takim symbolicznym gestem w jego stronę było odebranie OKK w Poznaniu jej siedziby i przekazanie jej (16 sierpnia 1954 r.) KDiŚDK⁶⁶.

Współpraca między oboma środowiskami był słaba i niepozbawiona konfliktów, często ambicjonalnych. Przed społeczeństwem oba ruchy musiały

⁶² *Ibidem*, Protokół zebrania WKOP, sekcja księży – konferencji sprawozdawczej z II Ogólnopolskiego Kongresu Obrońców Pokoju, odbytej w dniu 30 XI 1952 r. w Warszawie, Poznań, 10 XII 1952 r.

⁶³ AAN, OKK Po, 425/209, Protokół Plenum OKK w Poznaniu, 20 IV 1955 r.

⁶⁴ Ł.P. Matyjasiak, *Między wiernością Kościołowi a służbą państwu. Działalność katolików „społecznie postępowych” na przykładzie Komisji Intelktualistów i Działaczy Katolickich przy Polskim Komitecie Obrońców Pokoju 1950–1953* [w:] *Letnia Szkoła Historii Najnowszej*, red. Ł. Kamiński, T. Kozłowski, Warszawa 2010, s. 116–130.

⁶⁵ H. Dominiczak, *Organy...*, s. 138–140.

⁶⁶ AAN, OKK Po, 425/210, Protokół posiedzenia Prezydium OKK, 11 VIII 1952 r.

„Księża patrioci” jako narzędzie służące do walki z Kościołem katolickim...

udawać jedność, dlatego działacze KDiŚDK zaprosili członków KK na wojewódzkie zebranie, które zorganizowali 9 marca 1954 r. Głównym prelegentem był poseł na Sejm PRL z ramienia Stowarzyszenia PAX Konstanty Łubieński. „Księża patrioci” nie byli zadowoleni z przebiegu tego spotkania. Mieli żal do organizatorów, że nie zaproszono kierownika Biura OKK. Relacjonujący zebranie ks. dr Leon Leja stwierdził, że niepotrzebnie przyprowadzono młodzież, wyraźnie niezainteresowaną wykładem. „Księży patriotów” zabolowało także to, że w artykule prasowym na temat konferencji, który ukazał się w „Słowie Powszechnym” (organie Stowarzyszenia PAX), nie wspomniano o udziale w dyskusji członków KK⁶⁷.

8 lutego 1955 r., podczas zebrania Prezydium OKK w Poznaniu, ks. Maksymilian Goszyc stwierdził wprost, że współpraca z KDiŚDK jest dalece niezadowolająca, a na czerwcowej naradzie tegoż gremium padło zdanie, że członkowie Komisji Księży powinni się włączyć w struktury KDiŚDK. Był to wyraźny sygnał, że działalność KK dobiega końca⁶⁸.

Wynikało to przede wszystkim z niewielkiego wpływu, jaki w środowisku duchownych zdobyli „księża patrioci”. Wiele ich akcji miało nikły rezonans społeczny. Niepowodzeniem zakończyła się np. organizacja zjazdu OKK w Poznaniu 20 listopada 1951 r. Celem tego zebrania było wybranie nowych władz oraz omówienie spraw związanych z remilitaryzacją RFN, kolektywizacją rolnictwa oraz terminami dostaw obowiązkowych, jakimi państwo obciążało polską wieś, a które „księża patrioci” popierali. W zjeździe miało wziąć udział 22 duchownych, przybyło tylko 10. Tak słaba frekwencja wynikała z działalności kurii gnieźnieńskiej i poznańskiej, władze archidiecezjalne zorganizowały bowiem równoległe kongregacje dekanalne i za nieprzybycie na nie zagroziły księżom sankcjami. Dodatkowo na 20 listopada wyznaczono egzaminy na wikariuszy i proboszczów. Poza tym arcybiskupi wzywali do siebie wielu kapłanów na rozmowy indywidualne, które skutkowały wycofaniem się duchownych z działalności w Komisji Księży. Przykładem może tu być rezygnacja z członkostwa w Plenum OKK księży Kazimierza Szyka z Obornik, Rososzyca Joachimowskiego z Ostrowa i Józefa Alchimowicza z Siemowa⁶⁹.

⁶⁷ *Ibidem*, Protokół posiedzenia Prezydium OKK, 15 III 1954 r.; *ibidem*, Protokół posiedzenia Prezydium OKK, 9 VI 1954 r.

⁶⁸ *Ibidem*, Protokół posiedzenia Prezydium OKK, 8 II 1955 r.; *ibidem*, Protokół posiedzenia Prezydium OKK, 6 VI 1955 r.

⁶⁹ AAN, OKK Po, 425/207, Sprawozdanie ze zjazdu okręgowego księży województwa poznańskiego, odbytego 20 XI 1951 r., k. 11–16.

Równie nieudaną akcją był udział księży województwa poznańskiego w Ogólnokrajowej Manifestacji Duchowieństwa i Działaczy Katolickich we Wrocławiu, która odbyła się 12 grudnia 1951 r. Celem tego zjazdu było potępienie polityki wschodniej Bonn oraz sprzeciw wobec remilitaryzacji RFN. Chęć wyjazdu zgłosiło 130 kapłanów z województwa poznańskiego na 440 zaproszonych, faktycznie przyjechało 106. Wielu odmówiło, zasłaniając się brakiem zgody przełożonych. Ksiądz Kazimierz Warty z Wrześni stwierdził, że nie pojedzie, nawet gdyby kazał mu sam ksiądz proboszcz, ponieważ zjazd organizują osoby świeckie. Natomiast ks. prob. Zuranowicz z powiatu kaliskiego wyraził się jeszcze bardziej dosadnie: „ja na spędy nie pojedę, chłopom na wsi możecie głupstwa gadać, ale nie nam, ludziom uczonym”. Inni duchowni tłumaczyli swą nieobecność brakiem zgody kurii arcybiskupiej, która zabraniała uczestnictwa w tego typu manifestacjach⁷⁰.

Kolejnym przykładem klęski „księży patriotów” było zorganizowanie zjazdu księży i działaczy katolickich, który odbył się 1 lipca 1953 r. w Poznaniu. Na spotkaniu zamierzano zapoznać gości z referatem ks. dr. Wacława Radosza, zatytułowanym „Perspektywa rozwoju między Kościołem a Państwem w Polsce Ludowej”. Rozesłano 970 zaproszeń, a do 25 powiatów województwa poznańskiego wysłano agitatorów nakłaniających do udziału w imprezie (nie dotarli tylko do powiatu trzecieckiego). Księża pełnomocnicy przeprowadzili rozmowy z 400 kapłanami – 125 z nich wyraziło chęć uczestnictwa w zjeździe, 45 nie było jeszcze zdecydowanych, ale kapłani ci zapewnili, że jeżeli nic ważnego się nie wydarzy, to przyjadą. Byli też księża, którzy zdecydowanie odmawiali, tłumacząc się brakiem zgody kurii. Ksiądz Wacław Maciocha z Wrześni wprost stwierdził, że decyzję odnośnie do udziału w zjeździe może podjąć wyłącznie biskup. W podobnym tonie wypowiedział się ks. Czesław Wieczorek, który oznajmił, że mógłby wziąć udział w zjeździe jedynie na polecenie władz kościelnych. Ostatecznie przybyło zaledwie 68 księży (w tym 32 „księży patriotów” i 20 sympatyków), 3 siostry zakonne oraz 54 działaczy świeckich. Dopytywani o powód nieobecności, kapłani przeważnie odpowiadali, że zatrzymały ich różnego rodzaju obowiązków i uroczystości kościelne. Ksiądz Felicki z powiatu chodzieskiego tłumaczył

⁷⁰ AAN, OKK Po, 425/217, Udział księży OKK w Ogólnokrajowej Manifestacji Duchowieństwa i Działaczy Katolickich we Wrocławiu, Sprawozdanie z wyjazdu księży województwa poznańskiego na Ogólnokrajową Manifestację Duchowieństwa i Działaczy Katolickich we Wrocławiu w dniu 12 XII 1951 r.

„Księża patrioci” jako narzędzie służące do walki z Kościołem katolickim...

się organizacją odpustu, ks. Bielecki z powiatu konińskiego – przygotowywaniem dzieci do pierwszej komunii św.⁷¹

Ale główną przyczyną tak słabej frekwencji duchownych była kontrakcja prymasa Stefana Wyszyńskiego, który na 30 czerwca i 1 lipca zwołał odprawy dekanalne i osobiście przybył do Gniezna. Dodatkowo na 1 lipca zarządził odprawy wszystkich nowicjatów zakonnych w Poznaniu u ojców jezuitów i w ten sposób zneutralizował inicjatywę „księży patriotów”⁷².

Sam zjazd także nie odbył się bez kłopotliwych incydentów, w dyskusji padały słowa niekorzystne dla organizatorów. Ksiądz Walerian Dwornicki z Wyszyn, członek Komisji Księży, stwierdził, że w prasie świeckiej – „Sztandarze Młodych”, „Przyjaciółce” czy „Kalendarzu Rolnika” – pojawiły się treści uderzające w autorytet papieża i Watykanu i zaatakował personalnie ks. dr. Leona Leję, jednego z najbardziej aktywnych i zaangażowanych „księży patriotów”. W spacyfikowanie ks. Dwornickiego zaangażowali się ks. Czesław Borowczyk i świecka działaczka katolicka Janina Królikowska. Zajęcie to wywołało głęboki niesmak wśród zebranych i było dowodem na brak jedności wśród członków KK⁷³.

Na poziomie lokalnym sytuacja również wyglądała źle. Ze sprawozdania pełnomocnika OKK na powiat kościański wynikało, że na 25 duchownych zamieszkałych na tym obszarze tylko 8 było przychylnie ustosunkowanych do „księży patriotów”. Próby nawiązania dialogu z pozostałymi spotkały się z brakiem odzewu. Większość kapłanów uważała, że KK jest zbędna, ponieważ wszystkie sprawy Kościoła załatwia episkopat⁷⁴.

Na szczęble wojewódzkim doszło do poważnej wpadki wizerunkowej. 17 października 1954 r. podczas konsekracji głównego ołtarza w kościele garnizonowym w Poznaniu – przy zebranych gościach – ks. Maksymilian Goszyc (aktywny członek KK) zaatakował przewodniczącego Głównej Komisji Księży ks. Piotra Kotarskiego. Nazwał go płatnym zdrajcą Kościoła i ojczyzny, zasugerował mu podanie się do dymisji i dodał, co brzmi dość anegdotycznie, że jego matka modli się za niego, aby jak najszybciej się nawrócił i odszedł z szeregów KK. Gdy ks. Kotarski zwrócił się do ks. Goszyca z prośbą o udzie-

⁷¹ AAN, OKK Po, 425/213, Sprawozdanie ze zjazdu księży i działaczy katolickich, odbytego 1 VII 1953 r. w Poznaniu.

⁷² *Ibidem*.

⁷³ *Ibidem*.

⁷⁴ AAN, OKK Po, 425/214, Sprawozdania miesięczne pełnomocników powiatowych, Sprawozdanie referenta dla pełnomocników powiatowych, 27 XI 1953 r.; *ibidem*, Sprawozdanie referenta dla pełnomocników powiatowych, 8 I 1954 r.

leniu mu głosu podczas uroczystości, ten kategorycznie mu tego zabronił, twierdząc, że metropolita poznański sobie tego nie życzy⁷⁵.

Powyższy incydent świadczy o głębokim kryzysie wewnątrz organizacji oraz o rozdarciu moralnym jego członków. Publiczna krytyka, a nawet zniewaga przełożonego przez jednego z aktywnych działaczy pokazuje, jak słaby był ruch „księży patriotów”.

Porażki, jakich doznawali „księża patrioci”, i brak autorytetu wśród wiernych i duchownych spowodowały, że ich mocodawcy z kręgów partii i bezpieki zaczęli rozważać likwidację Komisji Księży. Formalne jej rozwiązanie nastąpiło 12 lipca 1955 r. na mocy uchwały Prezydium GKK. Byłych członków zachęcano do wstępowania w szeregi KDiŚDK⁷⁶.

Zakończenie

Uchwała Prezydium Głównej Komisji Księży z 12 lipca 1955 r. kończy krótką historię grupy księży, która uwikłała się w zależność od władz komunistycznych, stała się ich narzędziem do walki z Kościołem i legitymizowała ich działalność. Motywacje członków tej organizacji mogły być różne – możemy się ich jedynie domyślać. Zaangażowanie w Komisję Księży wynikało niekiedy z osobistych konfliktów kapłanów z ich przełożonymi, jeszcze innych do współpracy z władzami mogły pchnąć doświadczenia obozowe, cierpienia, jakich doświadczyli w niemieckich obozach koncentracyjnych, i obawy przed kolejnymi represjami ze strony stalinowskiego aparatu terroru. Byli przecież świadkami gehenny swoich współbraci prześladowanych przez komunistyczną bezpiekę. Współpraca z UB wydawała się zapewniać bezpieczeństwo. Niektórzy z kapłanów byli szantażowani lub w jakiś sposób przekupieni, aby zgodzili się działać na rzecz władz. Nie bez znaczenia była pomoc materialna dla duchownych działających w ramach ZBoWiD⁷⁷. Opisane czynniki oczywiście nie wykluczają też autentycznego poparcia dla niektórych akcji,

⁷⁵ AAN, OKK Po, 425/222, Akta członkowskie, Oświadczenie ks. prał. Piotra Koterskiego, 13 VI 1955 r.

⁷⁶ AAN, GKK, 425/47, Protokoły posiedzeń Komisji Likwidacyjnej byłej GKK oraz uchwały Prezydium ZG ZBoWiD o utworzeniu Komisji Likwidacyjnej, Uchwała Prezydium ZG ZBoWiD z 15 VII 1955 r., k. 1; *ibidem*, Protokół nr 1 posiedzenia Komisji Likwidacyjnej byłej GKK w dniu 16 VIII 1955 r., k. 3–7; H. Dominiczak, *Organy...*, s. 140; J. Żaryn, *Dzieje...*, s. 132; J. Żurek, *Ruch...*, s. 131–133; J. Hlebowicz, *Polityka...*, s. 302–307.

⁷⁷ Szerzej na temat pomocy materialnej dla „księży patriotów” w artykule: P. Stanisław, *Przywileje członków Komisji Księży przy ZBoWiD: 1944–1955*, „Resovia Sacra. Studia teologiczno-filozoficzne diecezji rzeszowskiej” 1998, nr 5.

„Księża patrioci” jako narzędzie służące do walki z Kościołem katolickim...

w które księża byli zaangażowani, np. działania na rzecz pokoju czy budowy stałej administracji kościelnej na ZZiP.

Bibliografia

Źródła

Źródła archiwalne

Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Główna Komisja Księży w Warszawie, 425/3, 425/47; Okręgowa Komisja Księży w Poznaniu, 425/207–425/210, 425/212–425/217, 425/222.

Akty normatywne

Dekret z dnia 9 lutego 1953 r. o obsadzaniu duchownych stanowisk kościelnych, DzU 1953, nr 10, poz. 32.

Opracowania

Czuchnowski W., *Blizna. Proces kurii krakowskiej 1953*, Kraków 2003.

Dominiczak H., *Organy bezpieczeństwa PRL w walce z Kościołem katolickim 1944–1990 w świetle dokumentów MSW*, Warszawa 2000.

Gałaszewska-Chilczuk D., *Bojownicy czy kombatanci? ZBoWiD w latach 1949–1989*, [w:] *Nie tylko partia? Organizacje społeczne w Polsce Ludowej 1944–1989*. Geneza, funkcjonowanie, znaczenie, red. T. Ruzikowski, Warszawa 2017.

Hlebowicz J., *Polityka na ambonie. Środowisko księży „patriotów” w województwie gdańskim w latach 1950–1956*, Gdańsk–Warszawa 2024.

Hlebowicz J., *W służbie pokoju? Działalność „księży patriotów” w województwie gdańskim w latach 1950–1955*, „Argumenty Historyczne. Czasopismo naukowo-dydaktyczne” 2016, nr 3.

Kaliski B., *Środowisko „księży patriotów” Wielkopolski i Kujaw w latach 1949–1957*, „Polska 1944/45–1989. Studia i materiały” 2011, t. 10.

Kępa F., „Księża patrioci” w działalności Zrzeszenia Katolickiego „Caritas”. Przypadek ks. Stanisława Owczarka, „Prace Historyczno-Archiwalne” 2022, t. 34.

Kostrzewski P., *Udział duchowieństwa diecezji częstochowskiej w tzw. ruchu „księży patriotów”(1949–1955)*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2022, nr 2 (40).

Lubecka M., *Komisja księży-patriotów 1949–1955 w polskim Kościele na przykładzie dekanatu ostrołęckiego*, „Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego” 2007, nr 21.

Matyjasiaś Ł.P., *Między wiernością Kościołowi a służbą państwu. Działalność katolików „społecznie postępowych” na przykładzie Komisji Intelktualistów i Działaczy*

- Katolickich przy Polskim Komitecie Obrońców Pokojów 1950–1953* [w:] *Letnia Szkoła Historii Najnowszej*, red. Ł. Kamiński, T. Kozłowski, Warszawa 2010.
- Noszczak B., *Okoliczności uwolnienia kardynała Stefana Wyszyńskiego z internowania w Komańczy (październik 1956 r.)*, „*Studia Prymasowskie*” 2007, nr 1.
- Pasich D., *Działalność Armii Podziemnej w Wolbromiu w latach 1948–1950* [w:] *Zimowa Szkoła Historii Najnowszej 2012. Referaty*, t. 1, red. Ł. Kamiński, G. Wołk, Warszawa 2012.
- Pastuszewski S., *Ruch „księży patriotów” w Bydgoszczy i regionie*, „*Kronika Bydgoska*” 2024, t. 45.
- Rogowska B.I., *Instrumentalne wykorzystanie ZK „Caritas” i ruchu „księży patriotów” w walce politycznej władz komunistycznych* [w:] „*Satelickie*” *partie polityczne i organizacje społeczno-polityczne w Polsce (1944/1945–1989)*, red. R. Ptaszyński, T. Sikorski, Warszawa 2021.
- Rozynkowski W., *Uwięzienie prymasa Stefana Wyszyńskiego w klasztorze Kapucynów w Rywałdzie w świetle kroniki klasztornej*, „*Rocznik Grudziądzki*” 2020, t. 28.
- Siedziako M., *Bez wyboru. Głosowanie do Sejmu PRL (1952–1989)*, Warszawa 2018.
- Siedziako M., *Mechanizmy kontroli PZPR nad składem Sejmu PRL (1952–1985)* [w:] *Partia, państwo, społeczeństwo*, red. K. Rokicki, Warszawa 2016.
- Sikorski J., *Dążenie władz do kasacji stanu tymczasowości administracji kościelnej na Ziemiach Zachodnich i Północnych Polski ze szczególnym uwzględnieniem ordynariatu gorzowskiego*, „*Studia Zachodnie*” 2005, nr 8.
- Stachewicz K., *Dzieje ruchu „księży patriotów” w Polsce Ludowej*, „*Ethos. Kwartalnik Instytutu Jana Pawła II KUL*” 1997, nr 1.
- Stanisz P., *Przywileje członków Komisji Księży przy ZBoWiD: 1944–1955*, „*Resovia Sacra. Studia teologiczno-filozoficzne diecezji rzeszowskiej*” 1998, nr 5.
- Stefaniak J., *Postawa duchowieństwa katolickiego wobec systemu komunistycznego w województwie katowickim 1944–1956: zarys problemu*, „*Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne*” 2015, t. 48, nr 2.
- Śpiczyńska A., *„Pokojowa” działalność „księży patriotów” na Pomorzu Nadwiślańskim*, „*Dzieje Najnowsze*” 2011, R. 43, nr 4.
- Szot A., *„Ksiądz patriota” – jeszcze czarny czy już... czerwony? O początkach Okręgowej Komisji Księży przy Związku Bojowników o Wolność i Demokrację w Białymstoku i o przypadku ks. Wiktora Borysiewicza*, „*Acta Collegii Suprasliensis*” 2023, nr 32.
- Wawrzyniak J., *Organizacje masowe narzędziem PZPR? Próba interpretacji na przykładzie ZBoWiD* [w:] *PZPR jako machina władzy*, red. D. Stola, K. Persak, Warszawa 2012.
- Wawrzyniak J., *ZBoWiD i pamięć drugiej wojny światowej 1949–1969*, Warszawa 2009.
- Wejman G., *Organizacja Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim i ziemi lubuskiej w latach 1945–1972*, Szczecin 2009.
- Wojciechowski D., *Reakcje społeczne na proces biskupa Czesława Kaczmarka*, „*Kieleckie Studia Teologiczne*” 2005, nr 4.

„Księża patrioci” jako narzędzie służące do walki z Kościołem katolickim...

Zamiatła D., *Caritas. Działalność i likwidacja organizacji*, Lublin 2000.

Zamiatła D., *Zrzeszenie Katolików „Caritas” a polityka władz komunistycznych w Polsce w latach 1950–1970*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2021, nr 1 (37).

Żaryn J., *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce (1944–1989)*, Warszawa 2003.

Żaryn J., „Księża patrioci” – geneza, powstanie formacji duchownych katolickich, „Polska 1944/45–1989. Studia i materiały” 1995, t. 1.

Żurek J., *Ruch „księży patriotów” w województwie katowickim 1949–1956*, Warszawa–Katowice 2009.

ROBERT KOLASA – doktor nauk humanistycznych, historyk, politolog, wykładowca oraz nauczyciel, absolwent Uniwersytetu Szczecińskiego. Badacz dziejów najnowszych Piły i historii Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Autor i współautor publikacji naukowych związanych z historią najnowszą. Aktywny członek Towarzystwa Miłośników Miasta Piły.

ROBERT KOLASA – Dr. in Humanities, historian, political scientist, lecturer and teacher, graduate of the University of Szczecin. Researcher of the recent history of Piła and the history of the Polish People's Republic. Author and co-author of scholarly publications on modern history. Active member of the Society of Friends of the City of Piła.